

Mətanət VAHİD

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Om, Shri Ram jaya Ram

Azərbaycan ədəbiyyatında ilk fentezi - "Atropatena dastanı" (2010) trilogiyasından söz açacağıam (bildiyim qədərincə, ikincisi Xülya Cəfərovanın "Külək" (2018) trilogiyasıdır). Hər şey romanın müəllifi Vahid Məmmədlinin facebook statusunda bir daşı ədəbiyyatşünaslığın, bir daşı da ədəbiyyat tarixində zorla izini qoyduran yazarların bostanına atmasından sonra başladı. Hec də dostca başlamadığım qısaca mükəlliməmi təmkinlə dostca yekunlaşdıran müəllifin digər paylaşımına göz atanda yaradıcılığının bu vaxta qədər tanış olduğum cəmi altı hekayəsindən xeyli miqyaslı olduğunu gördüm. Son demə, qırx yaşında ilk romanını yazan Vahid Məmmədli neçə roman müəllifi imiş, sərhəddən kənarında ölkəmiz üçün xeyli böyük sayılan tirajlarla mütəmadi çap olunmuş və son demə, sayqı duyduğum tonqıdçılar onun əsərləri haqqında dəyərli fikirlər yürüdüblərmiş.

Məhz "Atropatena dastanı"nı oxumağa mənə AMEA-nın müxbir üzvü Tehran Əlişanoğlunun "Tunc Mələyin Azərbaycan səfəri" məqaləsindəki cavabsız sualı sövq etdi: "Tunc Mələyin Atropatena səfəri, şəxsiz ki, uğurla sonlanmış; düşünürəm: azı ilka imza atdığına görə. Bəs görən, Vətənə səfərini yaxını qoyub da Tunc Mələk niyə belə uzaqlardan başlamış, üstəlik də, gerçək savaqlar yox, fentezi qanadlarında?". Düşündüm ki, öz tobirincə desək, "qələmi heç vaxt havayı və havaya işlətməyən" elmi məsləhətçim 470 səhifəlik kitabı oxuyub, ona yazı həsr edib, burada uğur şərti sezişə, demək, bu əsərdə nə isə var. Ədəbiyyatımıza gətirilən yeniliklərdən, illərdən bəhs etməyi sevdiyimdən ilk "milli" fentezi romanı oxumaq fikri mənim üçün cəlbəddici oldu.

Əslində, fentezi elə bir ədəbi mətnidir ki, onunla bağlı nə təhlil, nə tənqid olaraq çox şey demək mümkündür. Səbəb də budur ki, onsuz da mətn sehr və fantastika üzərində qurulub, müəllif "ağılna gələni" yazmaq ixtiyarındadırsa, burada deyiləcək çox söz qalmır. Yalnız ədəbiyyat deyil, bütünliklə çağdaş mədəniyyət fenomeni olan fentezi məhsulunu mifdə, nağıl, qəhrəmanlıq eposu, qotik, cəngəvərlik, macərə romanlarından götürərək müxtəlif xüsusiyyətlərini sintez edir və onları bir janrdə yeni keyfiyyətlər daşıyıcısına çevirir. Oxucu ilə intellektual oyun, sirlə, irrasiyal dünyaya səyahətin müxtəlif, orijinal yolları, fə-

sofi və simvolik ümumiləşdirmələr bütövlükdə fenteziyə xas olduğu kimi, "Atropatena dastanı" üçün də xarakterikdir.

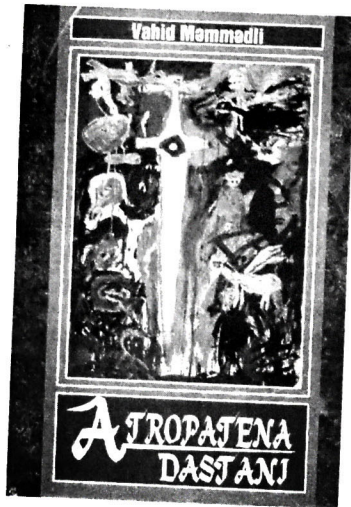
Qəhrəmanlıqları dastana dönən igidlər haqqındakı bu əsərin qayəsi dünyanın ilk cəngəvərlərinin, ən qədim türklərin atropatenaçılar olduğunu vurğulamaq, bu sayda "dünyaya meydan oxumaq"dır. İstər sosial şəbəkə qeydlərindən, istərsə müsahibələrindən romanın müəllifi Vahid Məmmədlinin iddiasının ölkəmizin sərhədlərini xeyli aşdığını izləmək şəxsən mənə çox xoş gəlir. Çünki öz mətninə inanmayan, onu iddia ilə təqdim edə bilməyən müəllifin əsəri oxucunu inandırmaq gücünə malik ola bilməz. Uzun illərdir nağıllardan uzaq düşmüş, ümidləri sarsılmış böyükləri də bir gün xəyalların gerçəyə çevrilməsinə inanmaq gücündə olan əsərin elə bir enerjisi var ki, oxucunu mətnin bədii gerçəyinə inandırır.

Müəllif əsərini "dastan" adlandırsa da, mətnin üslubu dastançılıq ənənələrimizdən daha qədimə, dili isə günümüzə xitab edir. Romanın çərayan etdiyi zaman da bölli, məkan da: Qafqaz Albaniyası, Çar Vəçəqanın qətlindən sonrakı - çar Vəçənin hakimiyyət illəri. Postmodernizmin epoxasında tarixi romanın yazardan tələbi tarixi olduğu kimi əks etdirmək yox, olmaqlara müəllif yanaşmasını ortaya qoymağdır. Bu halda tarixi roman janrı üçün faktların özü deyil, müəllifin onlara münasibəti maraqlıdır. Vahid Məmmədli konkret tarixi dövrə uydurulmuş süjetlə daxil olur, bu konkret zaman və məkanın həyatına mücərrəd varlıqları, hadisələri gətirir: həqiqətə uydurmanın, tarixiliklə xəyalların vəhdətində olduğu "Atropatena dastanı"nda janrları qarışdırır, nağıl - dastan - roman - metaroman xüsusiyyətləri bir fentezidə cəmlənir. Əsərdə onomastika, mifdəngəlmə detallar, tarixlə uy-

Trilogiya Azərbaycan xalqı və dövlətinin taleyində həlledici rol oynayan məqamlar və əhəmiyyətli obrazların ön planda olduğu "Albaner", "Qazaka" və "Atropat" kitablarından ibarətdir. Eposun qəhrəmanları ağ və qara magiyanın tərəfdarı olan sehrbazlar və onların sehrindən, bir növ, asılı olan adi insanlardır. Əsər həm nağıl, həm dastan ənənələrinə söykənir; burada həm Şorqin, həm Qərbin atmosferi duyulur. Bütün nağıl və dastanlarda olduğu kimi, bu epoxa-romanda da sevgi var-dövlətdən, ağıl fətnədən, tədbirliklik fiziki gücdən daha qüvvətlidir. Trilogiya xeyli qapsamlıdır; burada ağırlıq, nifrət, xəyanət, dağıdıcı miqyaslı pislilik, qan döndürən edamlar, qətlərlə yanaşı, atmosferi aydınladan zəif yumur da var, sevgi də, xeyrixahlıq da...

Əsərdə çərayan edən hadisələrə baxsaq, "Atropatena dastanı" bir (daha doğrusu, bir yox, üç) cəngəvərlik romanıdır. Amma hər

Ədəbiyyatımızda ilk fentezi roman -

Müəllif iddia edir, "Atropatena dastanı" janrın tələblərinə uyğunluğu və bütün digər cəhətləri ilə "Üzükörün hökmdarı" (John Ronald Reuel Tolkien), "Sehrin rəngi" (Terry Pratchett), "Harri Potter" (Coan Rouling), "Domir Druid Salmaları" (Kevin Hearne), "Küləyin adı" (Patrick Rothfuss) və s. bu qəbildən dünya şöhrətli fentezi romanlarla bir sıradadır. Əsərin uğurlarından bəhs edən ədəbiyyatşünas Mərziiyyə Nəcəfovanın yazdığına görə, "...Türkiyədə də "Atropatena dastanı" iki il ərzində öz janrında ən çox satılan kitabların onluğuna daxil olmuş, ingilis, ispan, italyan, portuqal, ərəb, bolqar, yunan və xorvat dillərində nəşr edilmişdir". Əsas məsələ isə bizim olanın dünyaca məşhur romanlardan fərqi nə olduğudur. Deyərdim ki, mövzu və ideyanın milli-mənlilik şüuruna, soykölmü müzə bağlılığı, özünəməxsus "marşrut"la olsa da, tariximizə ekdir.

Bir qayda olaraq, fentezi romanlarda hadisələr məişəti etibarilə orta əsrlər insanının gerçəkliyini xatırladan fantastik realıqda çərayan edir. "Atropatena dastanı"nda isə hadisələr daha qədim tarixə malikdir.

"Atropatena dastanı"

Fentezi elə bir ədəbi mətnidir ki, onunla bağlı nə təhlil, nə tənqid olaraq çox şey demək mümkündür. Səbəb də budur ki, onsuz da mətn sehr və fantastika üzərində qurulub, müəllif "ağılna gələni" yazmaq ixtiyarındadırsa, burada deyiləcək çox söz qalmır.

durmanın qovuşuğunda təqdim edilən məkan və zaman, tarixin gerçəkliklərinə az-çox uyğunluqlar, göndərmələr olsa da, daha çox yazıçı fantaziyasının məhsuludur və bunlar bir-birinə elə hörlülüb ki, gerçək və uydurmanın sərhədi silinib. Beləliklə, müəllif tarixi həqiqəti təhrif etmə hesabına öz bədii məkanını yaratmış olur.

"Atropatena dastanı"nda əksini tapan bu xüsusiyyətlər onu tarixi metaroman janrına yaxınlaşdırır. Bu janrdə yazılmış əsər müəllifini konkret tarixi dönmənin gerçək hadisələrini ədəbiyyata gətirmək maraqlandırmır, o, tarixin realıqları içərisində özünün keçmişini tapmağa can atır. Y.Raynekenin sözləri ilə ifadə etsək, müasir müəllif öz üzərinə tarixi rolunu götürür, totalitar tarixi yaratdığı başlıqları doldurmağa çalışaraq müstəqil araşdırmalar aparır. "Atropatena dastanı"nda müəllif üçün özünün və ocaqlarının elmi-tarixi əsərlərdə əks olunmayan kökü, şəcərəsi şanlı və böyük tarixdən daha artıq əhəmiyyət kəsb edir.

zaman dediyim kimi, mətn oxucu sayı qədər şərhə, yozuma açıqdır. Odur ki, mən "dastanı" daha çox sevgi nağılı kimi oxudum. Çünki burada igidləri qəhrəmanlıqlara sövq edən də elə böyük sevgidir - vətənə, valideynlərə, dostla, qadına... "Atropatena dastanı"nda sevgi bütün mümkün təzahürlərdə əksini tapır. Burada sevgi hissi xüsusi vurğuya malikdir; sevon sevilən qadın rəğbətə təsvir olunur. Məsələn, romanın sonunda taxta sahib çıxan Atropatın tacını başına sevgilisi Asmaralla qoyur. Bununla da qadına və sevgiyə, onun qəhrəmanın/kişinin həyatındakı yerinə və roluna xüsusi anlam yığılır. Sevgi "dastan"da ölmə belə qalib gələ bilən ən qüvvətli silahdır.

Albaner - Mehrican, İsmayıl - Asena, Atropat - Asmaralla münasibətləri "Atropatena dastanı"ndakı hər 3 kitabın nüvəsidir. Əsərdə igidlərlə ilə könlülləri fəth, yurdu nu azad edən hər qəhrəmanın mütləq sevgilisi var və sevgi(lə) xilaskardır, dayaqdır, ən qorxunc düşmənlərə, ojdahalara, timsahbaşlılara, qırıqlmaz tilsimlərə qalib gələnlərdir.

qəhrəmanların arxasındakı daha böyük mənəvi güc qaynağıdır. On çətin qarşıdurmalarda, on ağır döyüşlərdə belə, igidlərin sevgilisi üçün "burnunun ucu göynəyir", sevdini qadının varlığından, bir gün qovuşacaqları ümidindən mənəvi güc alır.

Çünki eposun aşladığı həm də sevginin xilaskar olduğu, sevgisiz dünyanın zülmətə döndüyü, günəşin qaranlığa qalib gələ bilməsində onun istisnasız rolu olduğu düşüncəsidir. "Sən hökmən mənə gözlə, mən sənin dalınca qayıdacağam və biz xoşbəxt olacağıq" əhdinin gerçəyə dönməsi üçün qəhrəmanın (İsmayıl) hər cür çətinliyə sinə gərməsi, ilk görüşdən sevgi, on əsası, etibar, qarşısındakına "mənə özün kimi inan" güvəncinin aşılması, etimadın doğrulması, sədaqət duyğuları və s. əsərdə geniş əksini tapır. Burada ölkəsini (böyük mənada, dünyanı) şərdən, zülmətdən xilas edən qəhrəmanların sevgi ilə yanaşı, vətən qarşısındakı borc anlayışı, tərəzisi heç vaxt əyilməyən ədalət duyğusu, sosial məsuliyyət hissidir.

Kitabı mənə üçün maraqlı edən cəhətlərdən biri də üz qabığı və hər başlıqda roman müəllifinə məxsus rəsm əsərlərinin yer almasıdır. Bu abstrakt rəsmlərdə "müəllif burada nə demək istəyib?" sualını bir kənara itələyib hər oxucu-izləyici öz gördüyünü şərh edə bilər. Fiqurativ rəsmlərdən fərqli olaraq, haqqında "beləsini mən də çəkərəm" deyə biləcəyimiz abstrakt rəsmlər izləyici sayı qədər şərhə açıqdır. Odur ki, bu əsərlər üzərində geniş dayanmadan sadəcə bunu qeyd edim ki, kitabdakı bütün rəsmlərdə xaosda azab qalının azadlığa canatımını, şərlə mübarizədən çəkinməyən xeyrin çarpışmasını, qurtuluş çabasını gördüm. Başqa sözlə, eposun səsi rənglərdə, rəsmlərdə əks-səda verir.

"Atropatena dastanı"nın əsas məramı xalqı öz keçmişinə, böyüklüyünə, gücünə inandırmaq, ümummilliyə bələmizə çevrilmiş komplekslərimizdən azad olmağa rəvac verməkdir. "Dastan" - müəllifinin Azərbaycan xalqı adına tarixdə öz yerini tapmaq cəhdi ilə birləşən tarixi ədaləti bərpa etmək, keçmişlə indi arasındakı qırılmaz əlaqədə varlığını təsdiqləmək məramı kimi meydana çıxır. Bu epos-roman vasitəsilə tarixi keçmişə yalnız yeni ədəbi imkan kimi müraciət olunmur, eyni zamanda gələcəyə bu günün ziyasında baxa bilmək üçün keçmişin rolunun inkaredilməz olduğu fikri bədii həllini tapır.

Azərbaycanlı olduğunu bütün romanlarında bu qədər "bərkdən" bəyan edən və qürrelənən yazıçını "rusdilli yazar", "kütə üçün yazan müəllif" kimi sıradışı etmək cəhdləri ədəbi mühitimizin bitib-tükənməz komplekslərindəndir. Bütün əsərlərində əsas vurğusu Azərbaycanı və azərbaycanlı olduğunu böyüklükdə, uralıqda göstərmək olan Vahid Məmmədli romanını belə bir inamla yekunlaşdırır: *"Qüdrətli hökmdar Albaner və Atropatın bütün yer üzünə səpələnmiş nəvə və nəticələri, harada yaşamaqlarından asılı olmayaraq, daim fəxr və qürur hissi ilə deyirdilər: "Biz Azərbaycanlıyıq! Biz odlar yurdunun övladlarıyıq. Biz məğlub edilməz..."* Göydən üç alma düşməsə də, bütün nağıllar kimi, "Atropatena dastanı" romanı da xoşbəxt sonluq - yaxşıların qələbəsi, sevgililərin qovuşması, ilahi ədalət və harmoniya, inam və ümidlə bitir. Romanı oxuyub bitirərkən bir daha əmin olursan ki, "qaranlıq - işığın yoxluğu"dur".